

О'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA NUTQ JANRLARINING O'RGANILISHI

Maqsudova Feruza Jo'ravoy qizi

Andijon davlat universiteti

Lingvistika mutaxassisligi 2-bosqich magistri

Annotatsiya. Maqolada bugungi kun zamonaviy tilshunosligida ko'plab tilshunos olimlar qiziqishiga sabab bo'layotgan nutqiy janrlar, uning vujudga kelishi, tadqiq qilinishi, xususan, o'zbek tilshunosligida o'rganilishi, amalga oshirilgan ishlar hadagi fikrlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: janr, nutqiy muloqot janrlari, falsafa, kommunikativ maqsad.

Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda "nutq janri" tushunchasi va nutq janrining lingvistik birliklari, xususiyatlarini o'rganish dolzarb muammolarda biri hisoblanadi. Tilshunos olimlar mantiq va nutqning aloqasi natijasida vujudga kelgan nutqiy muloqot janrlari masalasini an'anaviy tilshunoslik nuqta'yi nazaridan ko'rib chiqish nutqiy janrlar mohiyatini ochib berishi mushkul ekanligini, shu boisdan uni fanlararo tahlil qilish kerakligi maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlaydilar.. Nutq janrlarining qadim zamonlardan buyon mavjudligi haqidagi g'oyasalarning asosli ekankligi, shubhasiz. Chunki janr atamasi dastlab Aristotelning "Poetika" asarida qo'llanilgan. Bu haqda taniqli rus olimi V. Dementevning quyidagi e'tirofi ham fikrimizni tasdiqlaydi: "Aristotel davridan to janr so'zining nutqiy sistemaga oid tushuncha sifatida qabul qilinishi va uning asosiy birligi sifatida baholanishi haqidagi fikrlar ilmiy jihatdan o'z tasdig'ini topgunga qadar mazkur so'z tor ma'noda – folklor, adabiy, amaliy san'at namunalari va ritorik janrlarni"¹ ifodalash uchun qo'llanilgan.

"XXI asrga kelib janr tushunchasining mazmuni kengaydi. U nutqiy sistemaga tegishli asosiy tushuncha sifatidagi mazmun bilan boyidi va o'ziga xos tarixiy taraqqiyotga ega bo'ldi. Uning mazmun-mohiyati o'zgarishini, asosan, tilshunoslik nuqtayi nazaridan shartli ravishda ikki davrga ajratish mumkin. XX asrning ikkinchi yarmigacha folklor, ritorik, amaliy san'at, kino, va adabiy turlarni atagan davr va XX asrning 50-yillaridan boshlab tilshunoslik sohasiga oid nutqiy janrlarni ifodalay boshlagan davr. Keyingi davrlarni tarixiy va zamonaviy talqin etish bosqichi deyish mumkin. V. Dementev ta'biri bilan aytganda, til va nutq orasida sayqallanib hosil bo'luvchi oliy sathdagi birlik sifatida e'tirof etilayotgan janr tushunchasi XXI asrga kelib shun qadar jadal sur'atlarda rivojlandiki, natijada oddiy tushunchadan mustaqil

ilmiy nazariya darajasiga ko'tarildi. Bu esa tilshunoslikda nutqiy janrlar nazariyasi yangi, mustaqil lingvistik yo'nalish sifatida qaror topganligini bildiradi"²

Nutqiy janrlar nazariyasi dunyo tilshunosligida tobora ommalashib, rivojlanib bormoqda. Rossiya, Avstraliya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Braziliya, Kanada, Fransiya, Shvetsiya kabi bir qator yirik mamlakatlarda aniq maqsadga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar, ularning olg'a surayotgan g'oyalari samarali natijalarni berish bilan birga, ushbu yo'nalishning rivojlanishida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chet el tilshunoslari bilan bir qatorda XXI asrga kelib o'zbek tilshunosligida ham bir qator tilshunos olimlar nutqiy janrlarga oid tadqiqotlar yaratdilar. Jumladan, T.Jo'rayev "Hozirgi o'zbek adabiy tilida epistolyar janrning til va uslubiy xususiyatlari", I.Xojjaliyev "Tasvir nutq tipining lingvistik xususiyatlari", B.Jo'rayeva "Maqollarning lisoniy mavqeyi va ma'noviy-uslubiy qo'llanilishi", A.Abdusaidov "Gazeta janrlarining til xususiyatlari", N.Chinniqulov "Peshlavhalarning lisoniy xususiyatlari", M.Sulaymonov "O'zbek tilidagi dastxatlarning sotsiolingvistik tadqiqi", F.Xasanova "Ingliz va o'zbek tillarida qasamyod nutqiy janrining qiyosiy-tipologik tadqiqi", B.Abdullayev "O'zbek reklama lingvistikasi: nazariya va amaliyot" kabi mavzularda tadqiqotlar olib bordilar. Xususan, B. Abdullayev o'zining dissertatsiyasida o'zbek tilida reklamalarning shakllanish bosqichlari, reklama turlari, ularni vujudga keltiruvchi sabab va omillar, lingvistik birliklarning qo'llanilishi, ularning leksik-semantik xususiyatlari, reklamalardagi so'zlar semantikasi, ularda neologizm va onomastik birliklarning qo'llanilishi, reklama matnining kommunikativ-pragmatik xususiyatlari, ularning grammatik xususiyatlari, tuzilishi, namoyish etish usullari, ulardagi til hodisalari, reklama orqali ommaviy madaniyatning tasiri kabi bir qator dolzarb masalalarni yoritib bergan.

F.Xasanova "Ingliz va o'zbek tillarida qasamyod nutqiy janrining qiyosiy-tipologik tadqiqi" nomli ilmiy ishida nutqiy janrlarning tasnifiga to'xtalib, qasamyod nutqiy janrining mohiyatini, mavzuiy tasnifini, milliy-madaniy xususiyatlarini o'zbek va ingliz tillari misolida qiyosiy tahlil qilgan.

N.Chinniqulov o'zining "Peshlavhalarning lisoniy xususiyatlari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida asosiy e'tiborni peshlavhalarning tarixiy

taraqqiyoti, ularda nolingvistik vositalarning o'rni, rasmiy va norasmiy peshlavhalar, neologizm va sinonim leksemalarning qo'llanilishi, peshlavhalarda qisqartmalarning berilishi, ularda tejamlilik va ortiqchalik, peshlavhalarda qaratqich-qaralmish munosabatining ifodalanishi, tinish belgilarining qo'llanilishi kabi masalalarni yoritishga qaratgan.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutqiy janrlarning o'rganilishi jarayonida uning lingvistik, ijtimoiy jihatlari asosiy e'tibor markazida bo'lgan. Ilmiy yo'nalishlar va tadqiqotlarning umumiy jihati esa ularning nutqiy janrni belgilashning dastlabki elementlari sifatida kommunikativ maqsad va nutqiy janr yaxlitligi, butunligi kabi ilmiy-nazariy qarashlarning mavjudligi bilan belgilanadi.

Zamonaviy tadqiqotchilarning qarashlariga ko'ra, nutq janri falsafaning universal toifasi sifatida baholanadi. Ular nutq janri yangi atropologik tilshunoslik metodlarining asosini tashkil qilishi kerakligini hisoblaydilar. M.M.Baxtinning fikriga ko'ra esa nutq janrlari jamiyat tarixidan til tarixiga yetakchi kamarkardir. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, g'arb tilshunoslari o'zlarining asarlarida kommunikativ maqsad yoki janrni shakllantiruvchi asosiy omil belgilanadigan kommunikativ munosabat ekanligini ta'kidlaydilar. Chunki kommunikativ maqsad har bir alohida janr uchun o'ziga xos xususiyatdir. U ana shu janrni o'zini hamda ichki tuzilishini shakllantiradi. Shuning uchun nutqiy janrlarni tahlil qilish jarayoni ularning kommunikativ mavjudligi asosida amalga oshirilishi kerak. Ya'ni bu jarayonda ijtimoiy hodisalar, vaziyatlar, harakatlar davomiyligi kabi jihatlar alohida e'tiborga olinishi darkor.

---

1 Дементьев В.В. Теория речевых жанров. (Коммуникативные стратегии культуры). - М 2010. - С.597.

2 Хасанова Ф. "Инглиз ва ўзбек тилларида қасамёд нутқиё жанрининг қиёсий – типологик тадқиқи", Фил. фан. фал. доктори (PhD) дисс. Тошкент, 2019.